

Підтримка Греко-католицькою церквою українських громад у Європі в 20-30-х рр. XX ст.

Роботу виконано на кафедрі історії України ПНУ ім. В. Стефаника

В статті розглядається діяльність Львівської греко-католицької митрополії в організації співпраці з українськими греко-католицькими громадами на тимчасово окупованих українських етнічних землях та з українцями, які виїхали в країни Західної Європи. Показана системна діяльність ГКЦ в підтримці українців, що проявилася у духовній, організаційній, кадровій та моральній допомозі.

Ключові слова: Апостольський візитатор, Греко-католицька церква, Європа, еміграція, єпископ, єпархія, митрополит, митрополія, священник, монахи, парафія.

Пылыпив И. В. Поддержка Греко-католической церковью украинских общин в Европе в 20-30-х гг.

XX ст. В статье рассматривается деятельность греко-католической митрополии в организации сотрудничества с украинскими греко-католическими общинами на временно оккупированных украинских этнических землях и с украинцами, которые выехали в страны Западной Европы. Показана системная деятельность ГКЦ в поддержке украинцев, что проявилось в духовной, организационной, кадровой и моральной помощи.

Ключевые слова: Апостольский визитатор, Греко-католическая церковь, Европа, эмиграция, епископ, епархия, митрополит, митрополия, священник, монахи, парафия.

Pylypiv I. V. Support by Greek-Catholic Church of Ukrainian communities in Europe in 20-30- XX century.

This article examines the activity of Lviv Greek-Catholic church in organization of collaboration with Ukrainian Greek-Catholic communities on temporarily occupied Ukrainian Ethnic lands and with Ukrainians who left for countries of Western Europe. The article demonstrates a systematic activity of UGC church in supporting Ukrainians as manifested via organizational, clerical, and moral help.

Key words: Apostolic visitor, Greek-Catholic church, Europe, emigration, bishop, diocese, mytropolyt, mytropoliya, priest, monks, religious parish.

Наслідки Першої світової війни, поразка Західноукраїнської Народної Республіки та окупація етнічних українських земель Галичини Польщею привела до масових руїн та безробіття у краї, що стало причиною нової хвилі заробітчанської та політичної еміграції. У пошуках кращої долі українці виїздили у країни Європи, на Американський континент, та навіть країни Азії. Значна кількість українців у міжвоєнний період опинившись у країнах Європи прагнула зберегти свою релігійну та національну ідентичність.

Швидкий ріст української еміграції поклали на Галицьку греко-католицьку митрополію важливу місію підтримки й координації духовного життя віруючих. Дослідження впливу Української греко-католицької церкви на духовне життя українців-емігрантів в країнах Європи у міжвоєнний період становить значний науковий та практичний інтерес у зв'язку з тим, що подібна ситуація повторилася у наш час, коли з розвалом Радянського Союзу у пошуках заробітку за кордон виїхала велика кількість українців.

Історіографія дослідження. За останні десятиліття з'явилося чимало ґрунтовних досліджень з історії діяльності Української греко-католицької церкви у в європейських країнах у міжвоєнний період XX століття. Еміграцію українців з Західної України ґрунтовно дослідив С. Качараба [7]. Діяльність УГКЦ в

Угорщині досліджували Атанасій, ієромонах [1], у Словаччині та Чехословаччині - Р. Летц [9] та С. Сабал [22]; у Німеччині - П. Романишин [20] та В. Войтович [31]. Вплив УГКЦ на духовне життя українців Закарпатті широко висвітлили А. Пекар [17] та П. Ференц. Г. Стронський у своїх працях досліджує становище Католицької та Української греко-католицької церков у Радянській Україні [23]. В той же час відсутні комплексні наукові дослідження діяльності УГКЦ в країнах Європи в період між двома світовими війнами.

Мета статті - дослідити діяльність Львівської Греко-католицької митрополії у наданні підтримки українським греко-католицьким громадам у країнах Європи в 20-30 ті рр.. XX ст.

Виклад основного матеріалу. Галицька греко-католицька митрополія всіляко підтримувала структури УГКЦ на тих українських етнічних землях, що у міжвоєнний період перебували в складі сусідніх держав: Чехословаччини, Румунії, СРСР та парафії зарубіжних українців в інших державах Європи. Слід відмітити, що українські греко-католицькі парафії за межами Польщі перебували у прямому підпорядкуванні Ватикану, що ускладнювало контакти з рідним краєм.

У Закарпатті, яке перебувало у складі Чехословацької республіки у міжвоєнний період йшла активна боротьба за національно-культурну ідентифікацію населення краю. Її утвердження було неможливе без зростання національних, духовних та світоглядно-ідеологічних вартостей [27, с. 75]. За Австрії греко-католицькі єпархії Закарпаття (Мукачівська, Пряшівська та Гайдудорозька) адміністративно підпорядковувалося римо-католицькій церкві Угорщини. У 1912-1924 рр. єпископом Мукачівської дієцезії був Антоній Папп. У роки Першої світової війни ця єпархія насильно латинізувалася, що викликало масові протести вірних [15, с. 43]. Після краху Австро-Угорщини А. Папп виявився безпорадним, і внаслідок релігійної війни на Закарпатті між католиками і православними, Мукачівська греко-католицька єпархія втратила близько 100 тис. віруючих, які перейшли на православ'я. Тому Апостольський престол відкликавши А. Паппа на посаду Мішкольцького адміністратора, призначив на його місце мукачівського генерального вікарія Петра Гевея, який правив єпархією у 1924-1931 рр. й відомо, що мав дуже приязні стосунки з Галицькою митрополією.

Греко-католицькі вірні у Пряшівській єпархії хоч у 1918-1930 рр. й називали себе "русинами, руснаками", в більшості були пословачені й говорили східно-словацьким діалектом. Пряшівський єпископ Стефан Новак, займаючи відверто проугорську позицію, після виникнення Чехословаччини виїхав до Будапешту [9, с. 178]. У 1922 р. папська курія призначила апостольським адміністратором Пряшівської єпархії крижевицького єпископа Діонісія Нярадія, який ще у роки Першої світової війни мав тісні ділові стосунки з Галицькою митрополією.

Владика, який виразно проголошував себе українцем, активно проводив василіанські місії та регулярні реколекції й сприяв консолідації Пряшівської греко-католицької єпархії. Яскрава українська позиція Д. Нярадія викликала занепокоєння представників інших національних орієнтацій. Відтак у вересні 1926 р. Ватикан призначив новим пряшівським адміністратором василіанина Павла (Гойдича) [9, с. 180-181]. Новий владика був родом з українського села Руські Пекляни, 1888 р. вступив до чину ОО Василіан у Мукачеві в 1922 р. Єпископські свячення прийняв у Римі 25 березня 1927 р. У 1928 році Андрій Шептицький відвідав Пряшів де взяв участь у літургійній конференції. Після завершення конференції митрополит відвідав закарпатських греко-католицьких єпископів в м. Ужгороді.

Єпископ Д. Нярадій з Югославії щороку приїздив до Львова, де відвідував митрополита, владик, монастирі, сирітські заклади тощо. Направляв до Богословської академії у Львові своїх найкращих кандидатів духовного стану [13]. Наприкінці 1938 р. Апостольський Престол іменував крижівського єпископа Діонісія Нярадія Апостольським візитатором та адміністратором у Хусті. Редакція львівського часопису "Нива" з цього приводу зауважила: "Тією номінацією вдоволені не тільки Карпатські Українці а й Українці греко-католики Галичини й усього світу, а передусім ми, духовенство Галицької католицької Церкви" [13]. Єпископ Діонісій сповнив надії української церкви. Він підтримував національну орієнтацію та українізацію ГКЦ в період Карпатської України разом з "Товариством українських греко-католицьких священиків" [27, с. 153].

Не тільки єпископат УГКЦ підтримував зв'язки з Галицькою митрополією в Другій Речі Посполитій. Один з визначних діячів української церкви в Закарпатті о. прелат Василь Гаджега (1863-

1938) постійно контактував з митрополичою консисторією. Закарпатського священника гідно оцінювали й у Львові. Тутешнє Богословське Наукове Товариство іменувало його своїм дійсним членом [19].

Підтримка зв'язків галицької митрополії з римо-католицьким архієпископом в Оломунці, який разом з Й. Коциловським та василіанами о. Платонідом Філясом й о. Титом Галушинським був співорганізатором велеградських унійних з'їздів, дала можливість направити цілий ряд українських студентів на навчання в богословський факультет Оломунця (у 1922-1923 рр. - 10 богословів) [16]. Таким чином солідно скріплювся кадровий потенціал УГКЦ Чехо-Словаччини.

До Першої світової війни греко-католики Буковини належали до Станіславівської єпархії. Після того як українські землі Північної Буковини увійшли до складу Румунії, для місцевих українців греко-католиків було утворено Апостольську адміністрацію з частин пограничних дієцезій Станіславівської (2 деканати: Сучавський та Чернівецький), Мукачівської (2 деканати - Русполянський та Сиготський) та Гайдудорожської (Сатмарський) [25]. Зміна політичних кордонів, й відповідно ускладнений зв'язок з колишніми настоятелями дієцезій, які опинилися поза територією Румунії, спонукали папського нунція в Празі Франца Мармаджі виокремити і об'єднати всіх українців-католиків в одну дієцезію, окремо від румун. 7 березня 1922 р. для цієї дієцезії, яка загалом налічувала 38 парохій і близько 70 000 віруючих українців, було призначено настоятеля о. Климентія Злепка, колишнього єпископського делегата, декана і пароха у Сереті Апостольським адміністратором [25]. 12 липня 1922 р. Апостольський нунцій у Бухарешті Франц Мармаджі здійснюючи візитацію Буковини відвідав греко-католицьку церкву у Чернівцях. Його вітав місцевий провідник українського духовенства о. Клим Ганкевич [5]. Галицька митрополія підтримувала дві греко-католицькі українські парафії у Відні та Берліні. Віденська парафія мала славу історію з кінця ХУІІІ ст. де більш охоче поселялися колишні вояки-українці австро-угорської армії [20,с.10]. У 1914-1920 рр. парохом був о. Йосиф Жук, 1920-1923 рр. - о. Гулин. У роки Першої світової війни кількість парафіян-українців сягнула 15 тисяч. Найбільше серед них було біженців з Галичини та Буковини. Частина з них у часи національно-визвольної революції 1918-1919 рр. повернулася у рідний край.

22 липня 1923 р. відбулася інсталяція львівського священника М. Горникевича на адміністратора церкви св. Варвари у Відні. Разом з колишнім сотрудником церкви о. Гулином та о. Йосафатом Жаном, о. Горникевич відправив Службу Божу, на якій були присутні митрополит А. Шептицький, крижевацький єпископ Діонісій Няраді, ректор Львівської духовної семінарії о. Тит Галушинський й колишній голова уряду ЗУНР Кость Левицький. Після богослужіння митрополит провів релігійну конференцію у справі реорганізації та активізації життя віденської парафії. Того ж дня о. Горникевич перейняв керівництво парафії в присутності А. Шептицького. Останній вислухав думки тутешніх парафіян з приводу налагодження церковних стосунків в українській громаді Відня. Невдовзі, отримавши австрійське громадянство, о. Горникевич став парохом УГКЦ в австрійській столиці [14].

21-29 грудня 1925 р. греко-католицька спільнота Відня святкувала свято 150-ї річниці заснування української парафіяльної церкви святої Великомучениці Варвари. Планувався приїзд Митрополита, однак він у цей час перебував на лікуванні та відпочинку у Північній Італії, тому не зміг вчасно приїхати до Австрії. Відтак архієрейську літургію відслужив у церкві єпископ Д. Нярадій [30]. У Відні о. д-р М. Горникевич налагодив добрі стосунки з місцевими римо-католицькими колами, зокрема з кардиналом Ініцером. Обидва брали діяльну участь у житті українських колоній Відня та Берліна. Необхідно відзначити, що українська присутність у Відні була досить вагомою. У 1926 р. лише до Віденського університету поступили на навчання 43 українці [10, с. 61].

Масштаби української еміграції до Німеччини були значно меншими, ніж до Австрії. Щойно після Першої світової війни почалася тут масове поселення українців. Окрім колишніх бійців Української Галицької Армії, котрі не хотіли повертатися до окупованого поляками краю, у Німеччині залилася частина вояків УНР з таборів інтернованих у Чехословаччині та Німеччині. Українські студенти з Галичини навчалися у Берліні, Гамбургу, Ростокі, Лейпцігу та Данцінгу.

Що стосується душпастирської опіки, то до Першої світової війни українські сезонні робітники працювали у протестантському середовищі на сезонних роботах, й не мали підтримки УГКЦ. Після війни митрополит вислав до Німеччини прелата Леонтія Куницького, однак той не залишився там

надовго. 1922 р. до Берліна виїхав о. Михайло Кіндій і працював там до 1926 р., а наступного року виїхав до США [20, с. 10]. Врешті українська парафія у Берліні старанням митрополита А. Шептицького отримала свого постійного пароха. Ним став уродженець галицького міста Городок, колишній боєць УГА Петро Вергун. Інтернований в Чехословаччині він отримав дозвіл на навчання, відбув теологічні студії у Карловому університеті, й захистив докторат з історії Церкви. У 1927 р. він був делегований А. Шептицьким до Берліна з метою продовження досліджень з історії мистецтва та роботи над реабілітацією. Однак до жовтня того року затримався у Львові де був висвячений на священника. Незабаром виїхав до Берліну й обійняв духовну пастирську опіку над всіма українськими греко-католиками Німеччини (на той час близько 20 тисяч осіб). З самого початку зіткнувся з браком священників, й більшість обов'язків у берлінській дієцезії спала на його плечі. У німецькій столиці о. П. Вергун окрім священництва займався науковою роботою. Його прийняли на посаду асистента кафедри церковної історії Берлінського університету [20, с. 11]. У 1934 р. польський уряд відібрав у о. Вергуна права громадянства й зажадав від німецького уряду висилки священника з Німеччини. Його врятував Папський нунцій Євген Пачеллі (пізніший Папа Пій XII), з яким П. Вергун був знайомий. За самовіддану працю на чужині Апостольський престол 1937 р. іменував о. Вергуна прелатом. Як стверджував Петро Романишин, свою місіонерську працю о. П. Вергун здійснював за вказівкою А. Шептицького, й регулярно звітував про неї митрополиту. Священик об'їздив усі місцевості де українці проживали в громадах, заснував й власним коштом фінансував українські школи в Бремені й Гамбургу [31, 8. 64-65].

Українська колонія у столиці Литви Каунасі підтримувала тісні стосунки з перебуваючим там єпископом Петром Бучисом з монаршого згромадження оо. Маріанів. Він відправляв богослужіння для українців у Каунасі. Право відправляти у східному обряді в Литві мав Франциск Каревічіюс та інші монахи цього монастиря [3].

Найважче з політичного, правового та організаційного огляду було підтримувати греко-католиків на теренах СРСР. Релігійна ситуація в Радянському Союзі ускладнювалася тим, що після встановлення більшовицької диктатури боротьба з релігією та Церквою стала однією з центральних задань радянської влади. Православна і Католицька Церкви розглядалися комуністичними правителями як вогнища внутрішньої контрреволюції й по відношенню до яких стратегічним завданням мало бути повне знищення або подавлення. Однак маючи бажання на початку 20-х років вийти з міжнародної ізоляції радянський уряд пробував нав'язати контакти із Апостольським престолом [24, с. 260]. Свідченням цього було надання Апостольським престолом матеріальної допомоги Радянській Росії під час голоду на початку 20-х рр. Однак через позицію більшовицького керівництва стосунки з Ватиканом носили поміркований характер, а згодом зовсім погіршилися. У 30-ті роки починається другий етап боротьби комуністичного режиму з Римо-католицькою церквою, в результаті чого її організаційні структури в радянській Україні були остаточно ліквідовані [23, с. 150].

У Києві греко-католицький митрополит А. Шептицький мав свого представника в особі о. Миколи Щепанюка, в Петербурзі - Федорова. У роки Першої світової війни М. Щепанюк був вивезений царським урядом з Галичини як заручник. Наприкінці 1917 р. він став першим парохом спорудженої з дерева у Києві Греко-католицької церкви [21, с. 67]. М. Щепанюк підтримував контакти з А. Шептицьким. У 1925 р. до УСРР під виглядом реємігранта прибув Петро Сосенко. Весною наступного року митрополит письмово рекомендував його М. Щепанюку, який врешті став його помічником. Згідно документів радянських спецслужб, з дорученнями від А. Шептицького до М. Щепанюка зверталися західноукраїнські вчені, які приїздили до Києва у наукові відрядження: К. Студинський, М. Кордуба, Іларіон Свенціцький [6, с. 322, 329].

1929 р. о. М. Щепанюк був арештований радянськими органами й постановою Спеціальної Нарadi при ГПУ УСРР за обвинуваченнями в контрреволюційній діяльності був відправлений у виправно-трудовий табір, звідки вийшов на волю 1933 р. [6, с. 323]. Невдовзі священник став настоятелем римо-католицького костелу с. Кримок Радомишльського району. Та радянські спецслужби не залишили о. М. Щепанюка у спокої - у 1936 р. його знову заарештували й ліквідували [6, с. 330, 335-339].

В умовах тотального контролю направити до Радянської України греко-католицького священника було неможливо. Віруючі не мали змоги отримувати постійну підтримку матірної церкви. Врешті єдиним містком духовного контакту стало радіо. Польські радіостанції транслювали різдвяні та недільні богослужіння зі Львова. Відтак проповіді А. Шептицького могли слухати і віруючі в СРСР [10, с. 91].

Підтримка діаспорних та зарубіжних віруючих базувалася на сталому контакті зверхників галицької митрополії з єпископами ГКЦ у діаспорі й на етнічних українських землях сусідніх держав. Одним зі способів постійного діалогу були унійні з'їзди, єпископські конференції, євхаристійні конгреси.

Способом консолідації та підтримки українських громад стали унійні конгреси. На унійному конгресі в Любляні, який відбувся у 1925 р. був представник митрополита А. Шептицького о. Гавриїл Костельник [8]. Тоді ж виникла думка здійснити такий конгрес, на якому мали бути присутні уніати-слов'яни з тих країв, де унія мала історичний характер: представники з історичної Галичини, Закарпатської Русі та Югославії. На початку 1926 р. Г. Костельник запропонував організувати такий конгрес у тому ж році в Ужгороді" [8].

Свідченням тісної співпраці Львівської греко-католицької митрополії з українцями зарубіжжя стало святкування 17 січня 1926 р. А. Шептицьким 25 років посідання на митрополичому престолі, отримавши привітання від Папи Римського, єпископів Д. Ніярадї, К. Богачевського, Гевея, Такача, священників та українських громад Американського та Європейського континентів [4].

Найвагомішою нагодою контакту українських владик були єпископські конференції, які за дорученням апостольського престолу розпочав митрополит А. Шептицький у 1927 р. у Львові. Метою цих зустрічей було надання можливості усім греко-католицьким єпископам на етнічних українських землях й на поселеннях взаємно пізнати себе й провести спільну конференцію українських владик, що мала вирішити питання уніфікованого видання літургічних текстів, запровадити одностайність в літургічних відправах, оформити спільне партикулярне право для всіх українських єпархій, застосувати найновішу методику у дидактиці богослов'я та поживати діяльність українських церковних інституцій в душі католицької акції [17, с. 43].

29 листопада - 3 грудня 1927 р. у Львові відбулася конференція греко-католицького єпископату у якій брали участь митрополит та владик: Йосафат Коциловський (перемиський), Григорій Хомишин (станіславівський), Никита Будка (вінніпегський), Діонісій Ніярадї (крижевацький), Василь Такач (українців Закарпаття), Кирило Куртев (болгарський), Павло Гойдич (апостольський адміністратор, Пряшів Чехословаччина), о. Гануля Генер (вікарій єпископа Такача) [18]. Темою щоденних нарад конференції були обрядові, кодифікаційні та душпастирські проблеми які турбували адміністрації ГКЦ різних континентів. Головну увагу приділили питанню упорядкування й усталення правових норм Східної Церкви. Результатом нарад було ухвалено рішення про підготовку, через два роки, з'їзду який би почав реалізацію об'єднання греко-католицьких церков слов'янських народів. Часопис "Нова Зоря" з цього приводу відзначив: "Так отже справу сю подумано як створення постійної установи, що лучитиме всі греко-католицькі Церкви на всіх слов'янських землях" [11].

Традиційними для єпископських зібрань були спільні відправи. Учасники першої наради відбули урочисту академію в Львівській духовній семінарії, відвідали заснований А. Шептицьким Національний музей та монастир оо. Редemptористів у селі Збоїски біля Львова [18].

На львівському єпископському зібранні 1927 р. було вирішено, що конференції мали відбуватися кожні п'ять років у Римі, а проміжні наради - щороку в одному з українських єпархіальних центрів європейського континенту [17, с. 44]. Такі зустрічі єпископів відбулися у 1925, 1929 й 1932 (обидві в Римі) та 1934 роках [12, с. 118].

1925 р. проміжна нарада відбулася в Ужгороді [17, с. 42]. Продовження внутрішньо церковного діалогу та обміну думками давало можливість вільно обговорювати проблеми, з якими кожен з єпископів стикався у своїй дієцезії [12, с. 119]. У 1929 р., на який припадав 50-літній ювілей священницького служіння Папи Пія XI, наради відбулися 21-29 жовтня у Римі. На цій конференції єпископи узгодили новий "Служебник".

Відповідно до ухвали Римської конференції, на початку 1930 р. митрополит організував Між-єпаріальну літургічну комісію на чолі з єпископом-помічником Іваном Бучком, яка мала засідати у Львові. У цій комісії усі українські єпархії направили своїх представників, які діяли узгоджено зі своїми єпископами. Так мукачівський єпископ своїм представником призначив о. Тита Мишковського, пряшівський - о. Степана Рудя, американський - Василя Такача, Львівська митрополія - ієромонах-студита Климентія Шептицького [17, с. 43-44].

Практика скликання греко-католицьких владик приносила велику користь для всієї спільноти українських католиків. Найбільшим досягненням було поступове зближення між собою досі розрізнених членів українського греко-католицького єпископату. Зокрема в австрійський період дуже рідко доводилося галицьким владикам підтримувати постійні контакти із закарпатськими єпископами [12, с. 118].

Зв'язок Галицької митрополії з ГКЦ на Закарпатті було продемонстровано на міжнародному євхаристійному конгресі, який відбувся 35 травня 1938 р. у Будапешті. З Галичини приїхало на Конгресе

близько 60 учасників, з Закарпаття (з обох єпархій) - біля 600. Обидві гілки УГКЦ виступали окремо. Закарпатці входили до складу чехословацької секції і відправляли свої богослуження в угорській Греко-католицькій церкві Будапешта, а галичани творили окрему секцію та свої богослуження служили в каплиці на вулиці Герміна. Разом вони відбули засідання Конгресу. Присутні заслухали доповідь о. Назарка на тему: "Вплив Євхаристії на українську культуру" [28].

Постійний контакт та співпраця у духовній площині з вірними греко-католиками, котрі проживали поза межами Галичини, здійснювався також через пастирські послання адресовані усім українцям. Такого роду було опубліковане наприкінці липня 1933 р. звернення єпископату УГКЦ "до всіх людей доброї волі" з приводу голодомору в радянській Україні [26]. 12 липня 1938 р. (на празник св. Апостолів Петра і Павла) українська ієрархія Галицької митрополії оголосили спільне пастирське послання про святкування ювілею 950-річчя Хрещення Русі. У своєму зверненні до віруючих вони зокрема відзначили: "Ми, всі Єпископи Галицької Церковної Провінції, запрошуємо передовсім Преосвящених Єпископів нашого обряду й наш нарід Закарпатської Руси, Югославії, Сполучених Держав Північної Америки й Канади, Румунії й Бразилії, щоби з нами злучилися, якщо

на те дозволять обставини, в обходженні цього празника ____ а в тих торжествах уникаймо того всього, що нас ділить і розєднює, а шукаймо всюди того, що лучить і єднає..."[29].

Паралельно зі святкуваннями у Європі, зокрема, у Ватикані, хвиля відзначення ювілею Християнської України сягнула американського континенту, де українські емігранти під проводом свого духовенства, у себе на поселеннях гідно зреалізували ініціативу УГКЦ [2, с. 215].

Підтримка й контакт засвідчували серйозні перспективи ГКЦ, яка перетворювалася на важливий чинник міжнародної співпраці. Однак на перешкоді позитивних тенденцій великих планів та ініціатив стала найбільша трагедія людства у XX столітті - Друга світова війна.

Висновки. Встановивши постійну духовну опіку над українською еміграцією, галицька митрополія допомагала кадрами, надавала духовну, моральну а інколи і матеріальну підтримку. УГКЦ всіляко підтримувала церковні структури на тих українських етнічних землях, що у міжвоєнний період перебували в складі Чехословаччини, Румунії та СРСР і зарубіжних українців в інших державах Європи.

Джерела та література

1. Атанасій, єромонах (Орос). Ідентичність греко-католицького духовенства в Угорщині між двома світовими війнами // Ковчег. - Львів, 2000. - Ч. IV. - С. 202-221.
2. Великий А. Г., ЧСВВ. З літопису Християнської України. Церковно-історичні радіолекції з Ватикану. - Т. IX: XX ст. - Рим: Видавництво оо. Василіан, 1977.-304 с.
3. Від нашого віленського кореспондента // Нива. - Львів, 1938. - Ч. 5. - С. 198.
4. Всячина//Нива. - Львів, 1926.-Ч. 1.- С. 37-38.
5. Всячина. Візитація Ап. нунція на Буковині // Нива. - 1922. - Ч. 7-8. - С. 331.
6. З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВ Д-КГБ. - Київ, 2003. - № 2.(21). [Спецвипуск:] Влада і Костьол в Радянській Україні, 1919-1937 рр.: Римо-Католицька Церква під репресивним тиском тоталітаризму. - 496 с.
7. Качараба С. Еміграція з Західної України. 1919-1939. Автореф. дис. доктора іст. наук. - Львів, 2003.- 31 с.
8. Костельник Г., о. Наш Конгрес // Нива. - Львів, 1926. - Ч. 1. - С. 1-3.
9. Летц Р. Греко-Католицька Церква у Словаччині в період між двома світовими війнами // Ковчег. - Львів, 2000. - Ч. IV. - С. 174-186.
10. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.). - Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. - 480 с.
11. Народа гр.-кат. Єпископату у Львові // Нова Зоря. 1927. - 11 грудня. - Ч. 49. - С. 1.
12. Небесняк Є., о. Митрополит Андрей. - Рим-Львів, 2003. - 346 с.
13. Новий єпископ в Карпатській Україні // Нива. - 1938. - Ч. 12. - С. 463.
14. Новинки. Новий адміністратор церкви св. Варвари у Відні // Діло. - 1923. - 7 серпня. - Ч. 100. - С. 2-3.
15. Павлишин О. З історії впровадження григоріанського календаря в церковне життя українців: календарна реформа єпископа Григорія Хомишина // Україна модерна - Київ - Львів, 2002. - Ч. 7. - С. 7-68.
16. Памяти Архиепископа д-ра Стояна // Діло. - 1923. - 18 жовтня. - Ч. 159. - С. 4.
17. Пекар А. В., ЧСВВ. Нариси історії Церкви Закарпаття. - Рим-Львів: "Місіонер", 1997.-Т. II: Внутрішня структура // Записки ЧСВВ.- Т. 50. - 492 с.
18. Привітання Достойних Гостей // Нова Зоря. 1927. - 4 грудня. - Ч. 48. - С. 2.
19. Посмертна згадка. О. Прел. Др. Василь Гаджега // Нива. - Львів, 1938. - Ч. 4. - С. 153-154.
20. Романишин П., о. Українська Католицька Церква Візантійсько-Слов'янського Обряду в Німеччині до 1945 року. - Мюнхен, 1978. - 111 с.

21. Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914-1939). - Київ, 2004. - 648 с.
22. Сабол Севастіян С. Голгота Греко-Католицької Церкви в Чехословаччині. - Торонто-Рим: Видавництво ОО. Василіан, 1978. - 352 с.
23. Стронський Г. Римо-Католицька Церква в Радянській Україні у 20-30-ті роки XX століття / Ковчег. - Львів, 2000. - Ч. 2. - С. 149-164.
24. Токарева Е. С. Отношения СССР и Ватикана: от переговоров к разрыву 1922-1929 гг. (краткий обзор по материалам отечественных архивов) // Россия и Ватикан в конце XIX - первой трети XX века. Материалы colloquium, состоявшегося в Москве 23-24 июня 1998 года / Под. ред. Е. С. Токаревой и А. В. Юдина. - Санкт-Петербург, 2003. - С. 260-320.
25. Українська гр.-кат. церква в Румунії // Нива. - Львів, 1926. - Ч. 11-12. - С. 386-390.
26. Український Греко-Католицький Єпископат Галицької Церковної Провінції в справах подій на великій Україні до всіх людей доброї волі // Діло. - Львів, 1933. - 27 липня. - Ч. 194. - С. 1.
27. Ференц П. Етнонаціональна орієнтація українців Закарпаття в 20-30-ті роки XX століття. - Мукачево: "Карпатська вежа", 2005. - 216 с.
28. Хомин П., о. Евхаристійний Конгрес в Будапешті (Жмут вражінъ) // Нива. - Львів, 1938. - Ч. 6. - с. 201-207.
29. Ювілейний гомін // Нива. - Львів, 1938. - Ч. 9. - С. 308-309.
30. 150-ліття церкви св. ВМ. Варвари у Відні // Нива. - Львів, 1926. - Ч. 2. - С. 50.
31. Wojtcwicz B. Пос7цікі Ковгіоіа grekokatolockiego w №ешс7есЬ. Б7Іа1а1по5с і Іоєу кс. Рйга Werhuna - apostołskiego wizytatora і а^іше^аЮга Ша Ukrainc6w wyznania grekokatolickiego w Berlinie Biuletyn ukrainoznawczy. - Р^тувІ, 2005. - № 11. - 8. 63-77.